

Utviklingen av et norsk hjemmetegnspråk

Av Eli Raanes

Denne studien analyserer tegn fra et norsk hjemmetegnspråk utviklet fra 1950-tallet. Hjemmetegnspråket er utviklet på gården Bjerkli i Nordland, der den nest yngste sønnen, Georg Lorentz Bjerkli, vokste opp som den eneste døde i en søskenflokk på fem. Hjemmetegnspråket består av manuelle og ikke-manuelle tegn der hender, ansikt, blikk og kropp brukes for å formidle mening. Det har vært i bruk innen familien i nær femti år.

Datagrunnlaget for studien er videoopptak av tegn, nedskrevne tegnlistor og intervju med familiemedlemmer som har brukt språket og sett det i bruk. To forskningsspørsmål vil bli belyst: *Hva var bakgrunnen for utviklingen av og bruksområdet for familiens hjemmetegnspråk? Hva kan vi lære om meningspotensialet gjennom næranalyse av et utvalg egenavn fra dette hjemmetegnspråket?*

Resultatet av arbeidet peker mot strukturer for meningsdanning i visuelle-visuelle språklige symbol som kan ha vært aktuelle også i andre udokumenterte hjemmetegnspråk. Næranalyse av et utvalg av hjemmetegnspråkets tegn bidrar til en økt forståelse av meningsdanning i visuell-gestuell språkbruk generelt. Ved at studien dokumenterer og analyserer tegn fra et norsk hjemmetegnspråk, gir den et nytt bidrag til forståelsen av språkutvikling og norsk språkhistorie.

1. Teori og tilnærming til analyse av hjemmetegnspråk

1.1 Døve personers språkutvikling – et historisk bakteppe

Hørsel og talespråklig utvikling er knyttet tett sammen. Barn lærer språk i en sammenheng der de møter kommunikasjon som er tilgjengelig for dem. Historisk sett er det kjent at døve som vokser opp uten å høre det talespråket som snakkes rundt dem, og som ikke har tilgang på et tegn-

språk, utvikler et meget begrenset språk hvis de utvikler språk i det hele tatt. Norske medisinsk-historiske kilder som Bull (1887) og Uchermann (1892,1896), dokumenterer at døve som på 1800-tallet ble tatt opp på døveskolene, ofte kom dit uten talespråk. Bull (1887) viser til at elever som ble tatt opp ved døveskoler i østlandsregionen, kunne være opp mot 14 år. I døvehistorien har *hvite år* vært en betegnelse på perioden med mangel på kommunikasjon før man får tilgang til et tegnspråk (Danielson, Larsen, Nesje og Ødegård 1981: 4–6). Det kunne bety mange år med manglende kommunikasjon for barna og deres familier, noe som var utfordrende (Raanes 2013). Selv om barnet gjennom hverdagens aktiviteter skaffet seg erfaringer og kunne lære praktiske ting, var språklig samhandling, og dermed også tilgang til viktig informasjon og læring, begrenset (Mayberry 2010).

Den første omtalen av et norsk hjemmetegnspråk er fra 1799, da en ung døv kvinne skulle konfirmeres, og presten måtte avklare med biskopen i Kristiansand om pikens kjennskap til «de vigtigste Grund-Læredomme af den christ.Religion» kunne formidles til presten via hennes foreldre. Presten mente dette best kunne gjøres av foreldrene, da de «bedst maae kjende hendes Tegn og Mimik-Sprog» (Wessel-Bergs Rescriptsamling IV, 1797–1813). Detaljer om hvordan hjemmetegnene var utformet, kjennes ikke. I 1875 skrev bestyrer Skavlan ned historien om de første femti årene til Norges første spesialscole, Trondhjems Døvstumme-Institut, og om det etablerte tegnspråket som var i bruk blant lærere og elever ved skolen. Skavlan beskriver hvordan de døve språkløse barna som kommer til skolen, lærer seg tegnspråk i møte med sine lærere og medelever. Men, skriver Skavlan, det var også barn som kom til skolen med et repertoar av familiebaserte tegn. Om det var andre døve i barnet og familiens omgangskrets, kunne det ifølge Skavlan «I en Familie, hvor der er en eller flere Døvstumme (...) vrimle af conventionelle Udtryk» (Skavlan 1875: 38). Skavlan (1875) er dermed en tidlig beskrivelse av hvordan det innen familier kan innarbeides en manuell og visuell bevissthet om gestuelle uttrykk som kommunikasjonsform. I sin beskrivelse påpeker han følgende: «For den overfladiske Betragter eller Begynderen i dette mærkværdige Tegnsprog vil saadanne conventionelle Tegn synes ganske grebne ud av Luften. Men sjelden er dette dog Tilfældet. Tegnene har gjerne en historisk Baggrund» (Skavlan 1875: 38). Skavlan forklarer videre om robustheten av de etablerte tegnene; dersom gjenstanden eller personen som et tegn viser til, skulle forandres, så kan tegnet ha blitt et

konvensjonelt tegn som vil bestå. Døveskolene var altså tidlige arenaer der norsk tegnspråk (NTS) ble utviklet og døve barn møtte tegnspråk, men der også noen barn kom til skolen og hadde med seg egne utviklede hjemmetegn som sitt språklige startpunkt (Bull, Karlsen, Raanes og Theil 2018).

Ettersom hjemmetegnspråk er individuelle og familiebaserte språk-system, ligger det i sakens natur at de varierer i form og vokabular. Meier (2016) studerer hvordan man i familier med døve barn kan utvikle egne hjemmetegnsystem: «Historically, many deaf infants born to hearing parents have had little access to a conventional language. However, these children sometimes elaborate “home sign” systems» (Meier 2016: 1). Det kan være forenklede språkformer, eller robuste hjemmespråk med vokabular og egen syntaks (Goldin-Meadow 2005). Kusters og Lucas (2022) viser til at slike mer eller mindre utviklede språksystem kan ha en begrenset varighet, fram til barn og familie møter et større språkfelleskap, som for eksempel når det døve barnet møter et etablert tegnspråk ved skolestart. For andre er hjemmetegnspråket i bruk gjennom barneår og voksen alder (Morford og Hänel-Faulhaber 2011). Internasjonale forskningsfunn indikerer at døve barn kan utvikle hjemmetegnspråk mye mer enn det de øvrige familiemedlemmene gjør (Carrigan og Coppola 2012). Utvikling av hjemmetegnspråk er en del av norsk språkhistorie, og er inkludert i beskrivelsen av norsk språkhistorie (Bull, Karlsen, Raanes og Theil 2018).

Beskrivelser viser at hjemmetegnspråk er brukt av både hørende og døve personer. Når man på grunn av ulike talespråk opplever språkbarrierer, kan gestuelle språkkoder utvikles. Blant urbefolkningsgrupper i Nord-Amerika delte man tegnkommunikasjon på tvers av språksamfunn i ulike grupper når man møttes og kommuniserte på tvers av språkgrupperinger (Clark 1884, Berthrong 1965). Mellom isolerte grupper av døve eller hørende personer har tegnsystem blitt utviklet. Frishberg (1987) og Goldin-Meadow (2005, 2011) har initiert forskning på dette området, og nyere internasjonale forskningsarbeid belyser tegnsystem utviklet i miljøer der flere familiemedlemmer er døve (Rissman et al. 2020; Horton 2020). Hjemmetegn er i internasjonale og norske studier omtalt både med begrepene hjemmetegnsystem (home sign system) og hjemmetegnspråk (home sign language) (Pritchard og Zahl 2013; Vonen 2020, Goldin-Meadow 2005). I denne artikkelen vil vi benytte begrepet hjemmetegnspråk om det første språket en bestemt døv gutt utviklet og brukte.

1.2 Bjerkliategnspråk – et norsk hjemmetegnspråk

I denne studien studeres bruken av et norsk hjemmetegnspråk fra 1950-tallet, utviklet på gården Bjerklia, i Nordland fylke. Det er Georg Lorentz Bjerklis (f. 1950) liv og historie som er grunnlaget for studien, som har fokus på hvordan Georg og hans familie utviklet et hjemmetegnspråk som ble brukt aktivt i nær 50 år. Gårds- og familienavnet gjør at vi vil kalle språket for Bjerkliategnspråket. Gården Bjerklia ligger høyt og fritt til, men også isolert, noe nord for Mo i Rana. Det var ingen nære naboer eller nabobarn å leke med for Georg og hans søsken. På gården var det travle dager for de voksne, med husdyr og alt arbeid som skulle gjøres. Barna i familien var de som var tilgjengelige for å leke sammen og kommunisere sammen, der de lekte ute og inne og etter hvert fikk sine oppgaver. Bjerkliategnspråket består av vel 300 dokumenterte enkelttegn. Hjemmetegnspråket er utviklet uten kontakt med andre etablerte tegnspråk. Hjemmetegnspråket var den eneste tilgjengelige språkbruken for den døve gutten Georg Lorentz Bjerkli i hans tidlige oppvekstår. Hjemmetegnspråket som studeres her, var begrenset i antall tegn, men fungerte innen konteksten av en families hverdagsliv. De visuelle-manuelle tegnene ble forstått i aktivitetene som inngikk i familiens livsverden, og hjemmetegnspråket ble aktivt brukt i interaksjon igjennom barndom, oppvekst og videre inn i voksenlivet. I denne studien vil sosiokulturell teori og kognitiv grammatikk prøves ut som analysemetode for et utvalg av Bjerkliategn. I Bjerkliategnspråket finnes en rekke faste navnetegn på familiemedlemmer og personer i familiens omgangskrets. Noen av disse er valgt ut for å studere utforming og meningsdanningspotensiale i et hjemmetegnspråk.

1.3 Språk og døve barns språkutvikling

På 1950-tallet skjedde diagnostisering av døve barn sent. Det er stor kontrast mellom dagens situasjon og den gang da Georg Lorentz Bjerkli vokste opp, når det gjelder tiltak. I dag er hørselstesting en del av screeningprogrammet til alle nyfødte barn i Norge, med oppfølging nettopp for å sikre hørselshemmede barn en god utvikling. I dag er det offisielt en tospråkighetstilnærming til døves barns opplæring, der det legges til rette for en medisinsk-teknisk oppfølging av hørselstap og foreldre tilbys opplæring i tegnspråk og i visuell kommunikasjon. I Georgs oppvekst fantes ikke et foreldreopplæringsprogram eller tidlig oppfølging av døve barn og deres familier. Det var ikke den gjengse oppfatning at døve barn

skulle støttes i å utvikle språk via tegnspråk som et førstespråk på 1950-tallet. Tvert imot var datidens rådende oppfatning at døve barn måtte trenes opp i munnavlesning og artikulasjon, og at tegn burde unngås (Norske Døves landsforbund 1970).

1.4 Norsk tegnspråk

Norsk tegnspråk har sin opprinnelse i miljøene rundt de statlige døveskolene, der den første døveskolen ble opprettet i Trondheim for nær 200 år siden, som nevnt i avsnitt 1.1. I dag har døve barn rett til et tospråklig opplæringstilbud, i norsk tegnspråk og norsk. Dette er regulert av opplæringsloven og lagt til kommunalt nivå (Opplæringslova, 1998, s. § 2–6). Noen kommuner organiserer tilbudet så det rettes inn mot interkommunale grupper av tegnspråklige elever, for å styrke opplæring og sosialt felleskap for å skape større grupper av barn innen språkgruppen. Anerkjennelsen av norsk tegnspråk som selvstendig språk kom gradvis inn i skolelovgivning og reguleringer fra 1980-tallet. Da tolketjeneste for døve ble etablert som en rettighet i 1980, anerkjente man tegnspråklige personers rett til samfunnsdeltagelse med bruk av NTS (Lov om folketrygd 2021; Woll 1999). Opplæringsloven ble oppdatert i 1997, slik at både norsk og norsk tegnspråk kan være barns undervisningsspråk og språkvalg, noe som styrker døve barns rett til opplæring som en språklig og kulturell gruppering (KUF 1996;1997). I dag er dette regulert i styringsdokument som viser til tospråklige opplæringstilbud som en verdsatt tospråklig opplæringspraksis (Berthelin, Raanes og Torvatn 2023). Den nye Språkloven fra 2022 sikrer ytterligere NTS sin status som likestilt blant de språkene som brukes i Norge (Språkloven 2022).

Kunnskap og forskning på NTS har vokst gradvis fram fra Vogt-Svendsens første forskningsarbeid på 1990-tallet til i dag, når NTS er et eget forskningsfelt (Vogt-Svendsen 1990; Erlenkamp et al. 2011). Fortsatt er det mange deler av språket og mange didaktiske utfordringer knyttet til tegnspråklig opplæring vi mangler kunnskap om.

1.5 Egennavn og navnetegn

I tegnspråkgrammatikken kalles faste tegn som brukes til å referere til bestemte personer eller steder, for *navnetegn*. I NTS finnes relativt faste tegn for land, byer og personer. Navnetegn kan bære med seg trekk av felles erfaringer, personlighet og identitet (Greftegreff et al. 2015:667).

Faste konvensjonelle navnetegn forenkler det å skulle referere til steder og personer (Meadow 1977; Börstell 2017). Kunnskap om navn er viktige elementer i et språk og i språks historie. I Norge har man en rekke studier som viser til norskspråklige steds- og personnavn (se f.eks. Torp 2018 for referanser), og også for NTS er temaet aktuelt (Schröder 2015; Bull et al 2018; Vonen 2020). Begrep for å vise til andre personer innen egen omgangskrets finner vi også i Bjerkliategnspråket, og fire av navnetegnene er valgt for å analysere utforming og meningsdanningspotensiale i dette hjemmetegnspråket.

2. Materiale og analysemetode

2.1 Materiale om hjemmespråket i bruk

Studien er godkjent av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, NSD ref. nr. 197291. Materialet består av intervjudata, tegnlister og videoopptak av Bjerkliategn. Forskningsprosjektet er initiert av Georg og hans familiemedlemmer, og utviklet i samarbeid med Georgs forskningskollegaer ved NTNU. Det finnes ikke film eller videoopptak som viser bruk av Bjerkliategn på hjemgården i Georgs oppvekst. De to som mest aktivt benyttet Bjerkliategnspråk, var Georg og hans yngre bror. Den yngre broren er gått bort, og det ble ikke gjort filmopptak av de to i samtale. Georg har imidlertid vært aktiv med å dokumentere sitt eget hjemmetegnspråk, og han har ved ulike tidspunkt skrevet ned og videofilmet lister over Bjerkliategn. En første beskrivelse av Bjerkliategnspråket inngikk som en del av et interaktivt læringsnettsted om tegnspråk utarbeidet ved Høgskolen i Sør-Trøndelag (LURT 2003). De første videoopptakene går tilbake til 2002, de siste er fra 2021, og inneholder ca. 300 tegn. Det er en stor overensstemmelse mellom tegnlister av tegn som er spilt inn ved ulike tidspunkt i løpet av tidsperioden på tju år.

Jeg har foretatt tematiske semistrukturerte intervju med fire familiemedlemmer om bruk av hjemmetegnspråket, gjennomført på norsk tegnspråk eller norsk. Intervjudata er videofilmet og transkribert. Intervjuene vil blant annet bli analysert med henblikk på å danne en forståelse av den sosiokulturelle konteksten og bruksområdet til Bjerkliategnspråket. I intervju og samtaler om barndommens språkbruk er det kommet til ytterligere noen varianter og versjoner av hjemmetegn, som så er videofilmet og lagt til i tegnlistene. Videoopptakene er utarbeidet av Georg L. Bjerkli

med teknisk bistand fra NTNU og Statped. I 2021 ble Georg filmet på hjemgården. Her forteller han om oppveksten, bruk av hjemmetegnspråk, og om bakgrunn og minner for et utvalg av hjemmetegnspråkets vokabular. Noen av disse videoklippene er sitert i denne artikkelen, der de for eksempel er merket CO03, som refererer til videoklipp brukt i nettstedet (Raanes og Bjerkli 2021). Link til dette nettstedet er lagt ved som tilleggs materiale til artikkelen. I analysedelen følger vi tegnspråklig transkripsjonskonvensjon med å notere det enkelte tegn med store bokstaver. Figurer i analysedelen er med tegninger som Georg selv har laget, og med bilder fra videopptak foretatt med bistand fra Statped.

Analysemetoder inspirert av teoretikere som har arbeidet med *sosio-kulturell språkforståelse* (Berger og Luckmann 1966) og med *kognitiv lingvistikk* (Taylor 2002), er brukt som en utprøving av hvordan disse teoriene kan kombineres i bruk med data fra et gestuelt-visuelt hjemmetegnspråk.

2.2 Sosiokulturell forståelse

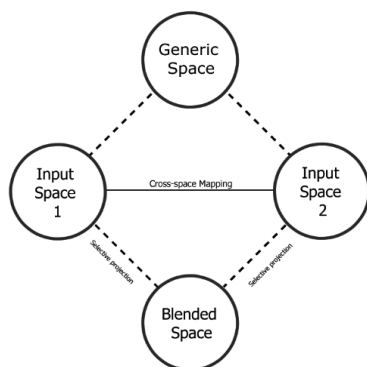
Sosiokulturell teori bidrar til å belyse bakgrunnen for hvordan språklig utvikling kan skje innen en gitt livsverden og sosiokulturell ramme (Berger og Luckmann 1966). Når man tilhører en gruppe, som en familie, deles kunnskap om hendelser, sosialt liv og rutiner. Denne kunnskapen tilhører ens *livsverden*, og den forståelsen man deler, er *sosialt konstruert*. Gjennom deltagelse i sosialt samspill utvikles forventninger og forståelse, og språk er sentralt for å dele erfaringer innen sin(e) gruppering(er). I deltagelse og samspill skjer det konstant fortolkninger som bygger på de erfaringer man har, og ny kunnskap dannes. Teori av Berger og Luckmann (1966) og Karlsaunes (2008) fortolkning av deres sosiokulturelle teori er bakgrunnen for denne studiens forståelse av språkfelleskapet og den livsverden der språket ble utviklet. Gjennom erfaringer og rutiner i dagenes og årstidenes aktiviteter på hjemgården ble Georgs forståelse av sin livsverden til, og det var i denne konteksten Bjerkliategnspråket fungerte. Forståelse av hvordan hverdagslivets erfaringer kan gjenspeiles i språkbruk, bygger på Merleau-Pontys teori om hvordan forståelse av språklige begrep kan knyttes til erfart hverdagsliv. Det er en gjensidighet mellom språk og erfart liv, der kroppsliggjort kunnskap og delte erfaringer gjør at et uttrykks betydning, språkbegrepets biografi, kan gjenkjennes innen en språklig gruppering (Merleau-Ponty 2012).

2.3 Meningsdanning og blending

De kognitive prosessene som gjør at man forstår språklige uttrykk, kan beskrives som mentale prosesser der det dannes en forbindelse mellom en ide og ett uttrykk. Analysene av et utvalg av Bjerklie tegnspråkets navnetegn er inspirert av teori fra kognitiv grammatikk beskrevet av Taylor (2002), av teori om konseptuelle metaforer som påvirker vår måte å tenke og handle på utviklet av Lakoff og Johnson (1980) og konseptuell blending-teori av Fauconnier og Turner (1998). De mentale prosessene som danner forståelse av mening, er beskrevet med teoretiske modeller fra kognitiv grammatikk om hvordan forbindelser mellom nettverk av informasjon kan peke mot etablerte eller nye ideer. Kognitiv lingvistisk teori er utviklet for tegnspråklige uttrykk av blant annet Taub (2001) og Liddell (2003). Fauconnier og Turners blendingmodell viser hvordan mentale prosesser bygger på input av et uttrykk (som for eksempel ved å presentere et manuelt tegn) som blir kombinert med våre erfaringer og som ut fra forståelse av en gitt kontekst og relasjon kan gi mening. Mening er her forstått som det som gir oss en ide om en hendelse, en gjenstand eller noe vi kan forestille oss. Fauconnier og Turner (1998) sin modell for konseptuell blending fungerer som en beskrivelse av sentrale prosesser for språk og kommunikasjon. Modellen deres er gjengitt i figur 1.

Modellen i figur 1 forklarer integrasjonen av ulike input (input space 1 og 2) som mentalt kan kombinere og aktivisere vår kunnskap og erfaring (generic space). Dette kan «blendes» til aktivisering av utvalgte del-element (selective projection) som danner en ide (blended space). Modellen er en teoretisk skisse av mental meningsdanning, som vil bli prøvd ut på analyser av et utvalg av navnetegn fra Bjerklie tegnspråket. Her skal vi se nærmere på hvordan teorien kan anvendes.

En forenklet måte å forklare etableringen av mentale konseptuelle rom (space) på, er å forklare hvordan man kan se en fysisk gjenstand som for eksempel en ball foran seg og persipere at det man ser mot, er akkurat det – en rund ball. Mer presist er det man ser, bare en halvkule, en del av en ball, men på grunn av tidligere erfaringer og kunnskap så ser man og forstår det man ser som en rund ball. Kognitivt skjer da prosesser der kunnskap i ulike nettverk og fra ulike erfaringer settes sammen for å forstå at man oppfatter en ball. Tilsvarende er det når man ser et uttrykk, som et tegnspråklig tegn for en ball som kan sies å være ikonisk ved at man med hendene holdt foran kroppen og med buede samlede hender

Figur 1. Konseptuell blendingmodell

former omrisset av en ball, slik det konvensjonelle tegnet BALL er i NTS (Norsk tegnordbok 2016). Når man ser tegnet BALL bli utført, er det kognitivt mye som skal «fylles inn» for at en håndbevegelse kan blende til forståelsen av ideen. Prosessen starter med at den som ytrer seg, har en ide (input space 1) som han/hun vil dele om en ball. For språkbrukere med kjennskap til en språkkode skjer den videre prosessen raskt. Tegnet BALL som et uttrykk (input space 2) leder til en mental forestilling om en ball (blended space). Det er slik faste språklige symboler fungerer, man får deler, som bestemte lyder eller manuelle uttrykk som kan initiere kognitive prosesser som igjen aktiviserer nettverk av mentalt lagrede erfaringer og kunnskap (generic space).

Språklig kunnskap gjør at man forstår at en bevegelse med hendene formet foran kroppen ikke bare er hender som blir beveget tilfeldig foran kroppen, men et språklig symbol som refererer til noe. Hendenes bevegelse peker mot noe bestemt. Kognitiv-lingvistiske modeller for meningsdanning – blending teori – viser til hvordan språklige symbol gir mening som kan forstås innen personers ulike språklige felleskap og livsverden. Språksymbol utvikles og forstås effektivt når meningsdanning aktiviseres av symbol som viser til deler av en større informasjonsmengde (Fauconnier og Turner 1998; Taub 2001). Denne teorien vil være sentral for artikkelens næranalyser av tegn og vil bygge på en multimodal forståelse av hva språklige uttrykk kan være. Multimodal tilnærming til språk har utvidet forståelsen for hvordan vi tar i bruk flere ressurser samtidig når vi danner mening med kombinasjon av tale, gester, kroppslig posisjonering og bruk av artefakter (Goodwin 2003). Mondada (2016: 334) bruker

som begrep at forståelse av språk kan skje innen en «complex multimodal gestalt», noe som utvider forståelsen for å studere språkbruk og meningsdanning i en bredere sammenheng enn bare talespråklige uttrykk.

2.4 Rolleskift og ikonisitet i gester og tegn

Ikonisitet i gester og deler av tegn inngår også i meningsdanningsprosesser, der man med kjennskap til handling og kulturell språkbruk kan forstå mening i gester, tegn og kroppslige posisjoner. I visuell-gestuell kommunikasjon kan meningsdanning skje gjennom det som teoretisk er omtalt som *rolleskift* eller *konstruert handling*. Skal man for eksempel i NTS uttrykke det å bruke en hammer, gjør man en bevegelse der man knytter hånden om noe og slår med korte slag bestemt nedover. Dette er et tegn for aktiviteten å hamre (underforstått med verktøyet hammer). Å forstå uttrykket innebærer at det mentalt dannes et konsept om det å holde om et verktøy. Når en knyttet hånd slås ned, kan det da dannes en bestemt oppfatning. Bevegelsen blir et ikonisk uttrykk som i en bestemt sammenheng setter i gang en meningsdanningsprosess. Det manuelle tegnet som input er selektivt og redusert. Hammerhodet og formen på skaftet er for eksempel ikke med i selve uttrykket. Den enkeltes erfarte livsverden og enkeltes samlede kunnskaps- og erfaringsverden vil aktivisere ensyklopedisk kunnskap (i et mentalt generic space) der utvalgte trekk er språklige uttrykk (lyder eller manuelle komponenter) som gir grunnlag for at meningsdanningsprosesser kan skje. Språkbruk er slik selektert i sin form – man uttrykker det som er nødvendig for å skape forståelse. En konstruert handling, som det ikoniske tegnet «Å HAMRE» refererer til, innebærer samtidig et rolleskifte. Når egen hånd brukes i en kort slående bevegelse holdt rundt et imaginært hammerskaft, da representerer det ikke nødvendigvis ens egen handling i en her-og-nå situasjon. Det kan like gjerne vise til en hamrehandling i fortiden eller fremtiden, og det kan være en selv eller en annen person som utfører hamrehandlingen. I utførelsen av tegnet har språkbrukernes håndbevegelse rollen til den som hamrer. Det er med denne språkteoretiske bakgrunnen Bjerklieategnsspråket er analysert. Neste seksjon presenterer resultatene fra analysene.

3. Oppvekstmiljø og utvikling av et hjemmetegnspråk

For å kunne svare på forskningsspørsmålet *Hva var bakgrunnen for utviklingen av og bruksområdet for familiens hjemmetegnspråk?* er intervjudata en sentral kilde i første analysedel. Noen skriftlige kilder fra 1950-tallet om døve barns språkutvikling trekkes inn for å drøfte forståelse og anerkjennelse av visuell språkbruk, og for å vise datidens språksyn. Dette bidrar til å se forskningsspørsmålet i den ideologiske konteksten som var gjeldende da dette tegnspråket vokste fram.

En av de intervjuede, Georgs eldre søster, kan fortelle hvordan kommunikasjonen var mellom voksne og barn i familien fra Georg var liten. Georgs ektefelle kan fortelle om sin opplevelse av hjemmetegnspråket fra da hun som ung kjæreste i 1973 første gang besøkte Georgs hjemgård og fikk se den måten man kommuniserte på der. Hun sier: «Jeg så at Georg og hans bror pratet sammen, men de pratet annerledes. Georg pratet ikke slik som han gjorde sammen med meg. Jeg så at det var mye som var forskjellig. De var vokst opp sammen og lagde egne tegn som var annerledes.» Georgs ektefelle er selv døv og bruker av NTS. Også en av døtrene til Georg er blant dem som er intervjuet, i tillegg til Georg selv.

3.1 Erfaringer og dannelse av tegn

Hjemmetegnspråket var Georgs første språk. Georg forteller: «Jeg og min lillebror utviklet et eget språk som vi brukte i hele oppveksten. Det var ikke NTS, men et eget språk vi utviklet. Dette språket brukte vi helt til vi ble voksne» (Georg COO3).

Hjemmetegnspråket hadde Georg med seg da han som syvåring begynte i første klasse på døveskolen i Trondheim i 1957. Fra da av lærte han norsk tegnspråk (NTS) i skole- og internatmiljøet blant voksne og barn der. Hjemmetegnspråket ble fortsatt brukt når han var hjemme. På Bjerklia holdt Georg og familien fast i og brukte sin språklige kode igjennom sine barne- og ungdomsår og opp til voksen alder. I godt voksen alder ble språket mest brukt når søsknene møttes i arbeid og fritid på hjemgården.

De fleste av tegnene viser til til gårdens dyr og aktiviteter. Slik beskriver Georg hvordan hjemmetegnspråket ble utviklet:

Det var et eget tegnspråk. Vi hadde tegn for dyra som var her på gården. Jeg kan forklare hvordan slike tegn ble til. Vi så dyrene rundt oss, og vi så og

kjente det som var særegent og typisk for hvert dyr og det påvirket hvordan tegnet ble. Som for eksempel tegn for ku. Når vi så kua spiste og så måten kua løftet og bevegde hodet på. Da gjorde vi med hodet og ansiktet bevegelser som lignet det som var typisk for det dyret. Så brukte vi det som et tegn og det forsto vi. (Georg Co22)

Det Georg her forteller, er hvordan fysiske erfaringer om egen aktivitet kunne være grunnlag for tegndanning. Et eksempel Georg gir, er tegnet for 'geit'. Ettersom de vokste opp på en gård med mange dyr, hadde de mye glede av å leke med små lam og geitekillinger. Georg minnes sommerdager og leken med geitene i bakkene ved gården. Det var episoder der guttene bøyde seg ned og leke-stanget med geitekillingene. Det var morsomt, men geita sin harde skalle mot egen panne kunne også gjøre vondt. Erfaringen av denne leken med geitekillingene er det Bjerkliategnet for 'geit' bygger på, en kroppslig erfaring som har gitt bakgrunn for å forstå tegnet. Bjerkliategnet som er etablert for geit, er ett av mange eksempel på tegn utført med kun en hodebevegelse (dvs. uten en manuell del der hendene brukes). Starten på tegnet er å etablere blick-kontakt med den man sier tegnet til, så bøyer man hodet noe ned og til siden, før en kort og poengtert hodebevegelse gjøres framover. Ut fra erfaringer barna har med seg, kan tegnet sies å være ikonisk. De observerte geitekillingenens lek, og med fysisk erfaring fra lek med dem kan tegnet sies å være en del av et fysisk erfart avtrykk som former tegnets biografi. Merleau-Ponty (2012) har beskrevet hvordan uttrykk kan være basert på en kroppslig biografi, tilsvarende beskrivelsen Georg gir av hvordan dette tegnet ble utformet. Denne kroppslige biografien motiverer et multimodalt tegn som både involverer blickbruk, sammenknepet munnbevegelse, et konsentrert ansiktsuttrykk samt en bevegelse med hodet som varierer i intensitet fra ro til kraft. Videoopptak av Bjerkliategnet for geit ligger ved som en link til denne artikkelen.

3.2 Språkbruk i en felles livsverden

De aller fleste tegnene er for ting og aktiviteter på hjemgården, der det var gårdsdrift med kyr, okser, sauer, høns, hest, geiter og katter. Faren til Georg drev gårdsdrift, båtbyggervirksomhet og fiske. Moren holdt rede på fjøs og hus, matlaging, og klær, og arbeidet med å utnytte videre alle produktene fra gårdsdriften. Det var mange arbeidsoppgaver, hele tiden. Innen gårdens rammer var det rom for lek for barna, samtidig som

de etter hvert fikk bidra mer i gårdens arbeid. Det språklige repertoaret er preget av denne aktiviteten. Søsteren sier: «Vi forsto hverandre (...) jeg vil si at vi forsto hverandre på alt det i det daglige.» En større årlig arbeidsprosess var slåttearbeid, og en rekke av hjemmetegnene er knyttet til denne aktiviteten. Erfaringen med aktiviteten var bygd opp over tid. Barna deltok først via observasjon av de voksnes arbeid, og etter hvert i lekbaserte situasjoner før de vokste inn i det å kunne hjelpe til og bidra. Figur 2 er et bilde som illustrerer barnas livsverden, der slåttearbeid var en viktig årsviss aktivitet:

Figur 2. To små brødre som deltar i gårdsaktivitet

Bildet, som er tatt på 1950-tallet, viser Georg, og til venstre sitter hans lillebror på staurlasset som kjøres med hest ned til jordene der hesjer settes opp. Fra småbarnsalder observerte guttene denne aktiviteten, og de hadde felles referanser til hvordan arbeid og aktivitet ble utført. Erfaringene ga grunnlag for danning av faste tegn som

HEST, STAUR, LAGE-HULL-TIL-STAUR, SLÅ-GRESS-MED-SLÅMASKIN, LEGGE-GRESS-I-HESJE, TA -UT-HØY-FRA-HESJE, TRAMPE-GRAS-SAMMEN-I-HØYVOGNA,

med flere. Når guttene ble store nok til å hjelpe til, hadde de et etablert tegnvokabular for aktivitetene. Georgs søster forteller: «Det ble snakket om det som var rundt oss. Da var det lett å forstå. Jeg vet ikke nå om jeg brukte tegnspråk som vi gjør i dag. Det er noe med å huske hva vi gjorde da og hva vi gjør nå. Men jeg husker at vi klarte å uttrykke det vi ville om det som var rundt oss.» Innen sin livsverden på gården og med gjentagende aktiviteter delte familien altså et fungerende hjemmetegnspråk.

Georgs datter sier dette om formen på tegnene i bruk: «De hadde egne tegn som de hadde kommet fram til – som de hadde avklart. De skjønte hverandre. Det var tegn de brukte når de sto i noe, der de hadde et felles ståsted». Slik hun husker språket i bruk, var det knyttet til arbeidsfellesskapet hennes far og onkel hadde når de var sammen på hjemgården, hun sier:

Når de var sammen. Da var det alltid noe som skulle gjøres. Det var mye arbeid, arbeid som de var vant med fra de var små. Og i arbeidet der, da var det mange slike ikoniske tegn, tegn som viste handlingen i det de gjorde. Når de var der og hjalp til med det som skulle gjøres så var det tegn som var en kopi av handlingen de gjorde. Og det var det de hadde til felles, på en måte var det slik at: Vi gjør dette nå, handlingen er sånn, tegnet viser hva det er vi gjør nå, og hva vi skal gjøre.

Tegn kunne settes sammen. Søsteren husker dette slik:

Vi prøvde å få fram setninger. Vi kunne det. Hvordan det kunne være: For eksempel hvis far skulle kjøre med hesten, da tok vi taumene som om man får en hest til å gå med å slå lett to ganger med taumene. Det betydde at nå var det noe med hesten. Og så pekte vi retninger og vi kunne skille med retning som for eksempel far og hesten skulle. Var det 'over' fjellet – da tok vi handa over den andre handa. Og så pekte vi ut retninger. Og 'over fjellet' – da viste vi jo med retningen hvor det var. Slik ble det presist og hele setninger.

Aktivitet med hesten var far sin oppgave, så om det var noe med hesten, så inkluderte det i mange sammenhenger også far. En slik relasjon mellom referenter som metonymisk. Ofte var det slik at aktivitet, person, tid og sted var knyttet sammen i gjentatte rutineaktiviteter. Ut fra Merleau-Pontys teori om at språk og erfaring er vevd sammen, ser man at hjemmetegnspråkets tegn kan være påvirket av erfarte kroppslige uttrykk. Uttrykk kan sies å ha en biografi og et kroppslig felt av betydning (Bjerkli og Raanes 2021, Merleau-Ponty 2012). Tegnrepertoaret i Bjerkliategnspråk er imidlertid ikke avgrenset til tegn for aktiviteter og betegnelser knyttet til gårdsbruk. I tegnrepertoaret var også inkludert tegn for abstrakte forhold som 'død', begrep for tid som 'i morgen' og 'i overmorgen', og egenskaper som 'langsom', 'slu', 'fort' og 'pen'.

3.3 *Språkbruk innen familien*

Alle som er intervjuet, forteller om det spesielle båndet mellom de to yngste brødrene, og hvordan de hadde en god kommunikasjon i leik og i arbeidsfelleskap. Det var Georg og lillebroren som brukte og utviklet hjemmetegnspråket mest, og Georg var den som drev prosessene. Men også andre søsken og familiemedlemmer kunne forstå og bruke tegnene. Georgs eldre søster forteller: «Ja, jeg brukte tegn, vi måtte det.» Søsknene forteller at ingen av foreldrene var gode til selv å bruke tegn, men at de forsto. Det var også forskjell på mors og fars strategier for kommunikasjon med Georg. Georgs søster beskriver foreldrenes bruk av tegn slik: «Mamma fikk til å kommunisere med Georg, med fakter og med å se rett på ham. Så George lærte seg å lese henne. Det gikk bra. Far klarte det ikke. Det han gjorde, var at han brukte enorme bevegelser med munnen, og det forsto ikke Georg.»

Kommunikasjonsstrategien som Georgs far brukte, var å prøve å kommunisere til en som ikke hører med å forme norske ord med munnbevegelser. Før Georg ble sendt til døveskolen i Trondheim, hadde han ingen kunnskap om språklyder og hadde ennå ikke lært norske ord og begreper. Å si ordene langsomt med munnbevegelser ga derfor Georg lite. Men i rutinesituasjoner kunne han støtte seg til erfaring og kunnskap om situasjoner, og basert på det kunne han og faren forstå hverandre og hva som skulle gjøres. Det var også andre døve som oppfattet Georgs far som vanskelig å avlese. Georgs kone forteller: «Det var vanskelig å kommunisere med faren til Georg. Han brukte ikke tydelige munnbevegelser og var så stiv i ansiktet, så jeg oppfattet ikke hva han sa. Men han var blid og hyggelig.» Georg forteller om episoder der han som barn løste tekniske utfordringer med innsikt og med kreativitet. Georgs far laget verktøy til ham i barnestørrelse, og han opplevde at faren var tålmodig. Han anerkjente arbeidet hans, og gjennom det at de var sammen og så hverandre, fikk faren formidlet til Georg at han stolt av ham.

Når brødrene hadde vært ute og kom hjem, kunne Georg enkelt fortelle hvor de hadde vært, med å angi retning og peke. Han kunne også fortelle med tegn om de for eksempel hadde fisket, om de nesten hadde hatt en stor fisk på kroken, og han kunne bruke faste navnetegn og gester for å vise til hvem de hadde møtt. Men Georg forteller også at det da var lillebroren som mest var den som snakket og fortalte. Georg kunne imidlertid forstå temaet og bidra med å visualisere til foreldrene noe av det de hadde opplevd.

Bjerkliategnspråket viste seg å være robust over tid, det var i bruk fra barneår og igjennom voksenlivet. På døveskolen lærte Georg blant annet tall (og talltegn) og bokstaver (og håndalfabetet). Da han kom hjem, lærte han søsknene sine dette, og tegn for tall og bokstavering ble innarbeidet i det tegnspråket de brukte. Hans søster sier: «Da Georg begynte på skolen, da lærte vi alfabetet. Det var nyttig, å kunne stave med håndalfabetet. Siden kunne vi bruke det.» Georg forteller om dette i videoklippet Georg Coo47. Hjemmetegnspråket ble noe utvidet etter hvert som nye ting krevde økt vokabular. Noen ganger innarbeidet de tegn som Georg hadde lært på døveskolen, andre ganger formet de tegn som de trengte for at gjøremål og hendelser kunne bli diskutert. Bjerkliategnspråket utviklet seg derfor noe gjennom språkkontakt (ved at Georg møtte NTS på døveskolen) og ved at språkbrukerne fikk behov for å snakke om ulike fenomen.

3.4 Tegn for personer og steder

I tegnlistene for Bjerkliategnspråket finner vi sju navnetegn for familie-medlemmer og naboer man hadde kontakt med. Her bør det nevnes at det blant Bjerkliategnene ikke var navnetegn for 'mor' eller for 'far'. Georg forteller at hvis man i hverdagen hadde behov for å spørre hvor mor var, var det nok å peke mot der hun brukte å sitte ved kjøkkenbordet, eller mot jakken hennes som hang over en stol. Peking i kombinasjon med å se rett mot den andre og med et spørrende uttrykk i ansiktet, var en måte å spørre på: «Mor? Hvor er hun?» Dette er et eksempel på metonymi, der det er en kopling mellom to referanser som mors plass og mor. På samme måte ble det henvist til far. Man kunne for eksempel peke mot hvor han brukte å være på det tidspunktet, og med blick, et nikk eller ved en spørrende ansiktsmimikk fikk man fram om det var et spørsmål eller noe annet man tenkte å formidle. En del av det som er knyttet til far, som et av stedene han ofte var, brukes da til å referere til helheten, nemlig 'far'. Heller ikke for Georg selv eller for Georgs lillebror var det navnetegn. De to var nesten alltid sammen, så det var ikke behov for egne tegn for dem. I Georgs tidlige oppvekst var det heller ikke behov for tegn for 'hjem' eller for hjemgården Bjerklia. De var alltid hjemme på gården eller i nrområdet, så det var tilstrekkelig å peke mot husene. Det norske gårds- og familienavnet kjente ikke Georg til før han kom til døveskolen og lærte å skrive. Georg selv visste ikke at han het Georg før han begynte på skolen. Dette var ikke uvanlig for døve barn i tiden før

tidlige tiltak og førskoletilbud for døve ble utviklet (Raanes 2013; Statped 2017).

3.5 Når hjemmetegnspråket kommer til kort

Med et begrenset tegnvokabular var det mye man ikke kunne forklare om det var utenom hverdagens aktiviteter. Da Georg skulle reise til døveskolen mer enn 500 km unna, var det en situasjon der familiens språk ikke strakk til. Det var ikke etablert tegn eller felles referanser som kunne brukes til å forklare denne situasjonen for ham. Søsteren sier følgende om hvordan de kom til kort: «Men det var jo andre ting som var vanskeligere – som å fortelle Georg at han skulle av gårde for å gå på skole og hvordan det var».

I fortellinger fra sin barndom (Bjerkli og Raanes 2021) forteller Georg om episoder der han laget seg sine egne forestillinger om det han ikke forsto, og også om hvordan det å starte på døveskolen var en vond situasjon da foreldrene reiste og han ble alene igjen.

3.6 Et hjemmetegnspråks utvikling versus datidens språksyn

Da Georg overtok barndomshjemmet og var i gang med oppussing av våningshuset, kom han tilfeldig over noen gamle gulnede papirer. Det var et korrespondansekurs om utvikling til døve barn brukt tidlig på 1950-tallet (John Tracy Clinic 1948). Da Georg fant disse dokumentene, sto han midt i arbeidsprosessen med å forberede et konferanseinnlegg til en internasjonal konferanse om døve barns språkutvikling, og i den forbindelse å analysere et utvalg av hjemmetegnspråket fra Bjerklia (Raanes og Bjerkli 2015). Det gamle kursopplegget som dukket opp, var ukjent for Georg, men papirene viser at foreldrene tidlig hadde søkt kunnskap om hva som kunne fremme språkutviklingen til sønnen. Fram til Georg begynte på skole, var han ikke i stand til å tale eller forstå talespråk. Hadde Georg sine foreldre en opplevelse av at han var språkløs? Når vi leser i dokumentet med korrespondansekurset, får vi et inntrykk av språksynet som var rådende på 1950-tallet (John Tracy Clinic 1948). 1950-tallet var en tid preget av oralisme, dvs oppfatningen av at opplæring av døve skulle være basert på talespråk. Tegnspråk var ikke ansett som et språk. Tegn og gester var noe man burde unngå å bruke til hørselsheemmede barn, da man heller burde arbeide for å stimulere en talespråklig utvikling. Ett av eksemplene som korrespondansekurset går igjennom, er en instruksjon til foreldre om å overse barnets tegn, gester

og fakter, og at det skal gjøres for å fremme språklig utvikling. Korrespondansekurset viser gjennomgående til hvordan fokus skal være på å tale til det døve barnet og vise ordene med munnbevegelser. Det å selv bruke hendene til å formidle for eksempel forestillingen om mengde, frarådes. Når det døve barnet skulle lære forestillinger om tall, så skulle det lære munnbevegelsene til de norske tallordene selv om barnet ikke hørte språklydene eller oppfattet disse ordene.

Korrespondansekursets språksyn var helt i tråd med datidens oppfatning om hva språk var. Den manglende anerkjennelsen av visuell kommunikasjon og status til tegnspråklig kommunikasjon innen døveundervisning varte til godt opp mot 1970-tallet (Norske døves landsforbund 1970). Vi kan ikke vite hva foreldrene tenkte da de leste korrespondansekursets råd. Det språksynet som ligger til grunn i kurset, var et helt annet enn det foreldrene så Georg selv og barna deres utvikle. De hadde en døv frisk gutt som ikke snakket, men som med gester, med hender, kropp og mimikk uttrykte seg på en måte som ble forstått og delt av barn og voksne i familien.

4. Analyse av et utvalg navnetegn

I tegnlistene som denne studien bygger på, finner vi faste etablerte tegn som refererer til familiemedlemmer, til naboer eller andre personer som familien var i kontakt med. Et utvalg av disse analyseres, der analyse av tegnutførelse og konseptuell blandingsteori brukes for å se konstruksjon av meningspotensiale og svare på studiens andre forskningsspørsmål: *Hva kan vi lære om meningspotensiale igjennom næranalyse av et utvalg navnetegn fra dette hjemmetegnspråket?* Vi skal se på navnetegnene for ELDRE-BROR-1, ELDRE-BROR-2, MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN og NABOKONA. Disse fire personene har selvsagt også vanlige navn fra norske talespråk. Men i analysedelen velger vi å bruke en språklig betegnelse i tråd med Georgs benevnelse av dem da han ikke hadde tilgang til norsk talespråk og disse navnetegnene ble utviklet. Bruk av bindestrek, som i ELDRE-BROR-1, følger tegnspråklig transkripsjonskonvensjon. For to av de utvalgte navnetegnene (som for flere av de øvrige tegnene i Bjerkliategnspråket) er det utelukkende ansiktsbevegelse som tas i bruk for å forme tegnet. I de to andre inngår i tillegg manuelle komponenter, der en eller begge hender er sentrale for utformingen av tegnet.

4.1 Navnetegnet ELDRE-BROR-1

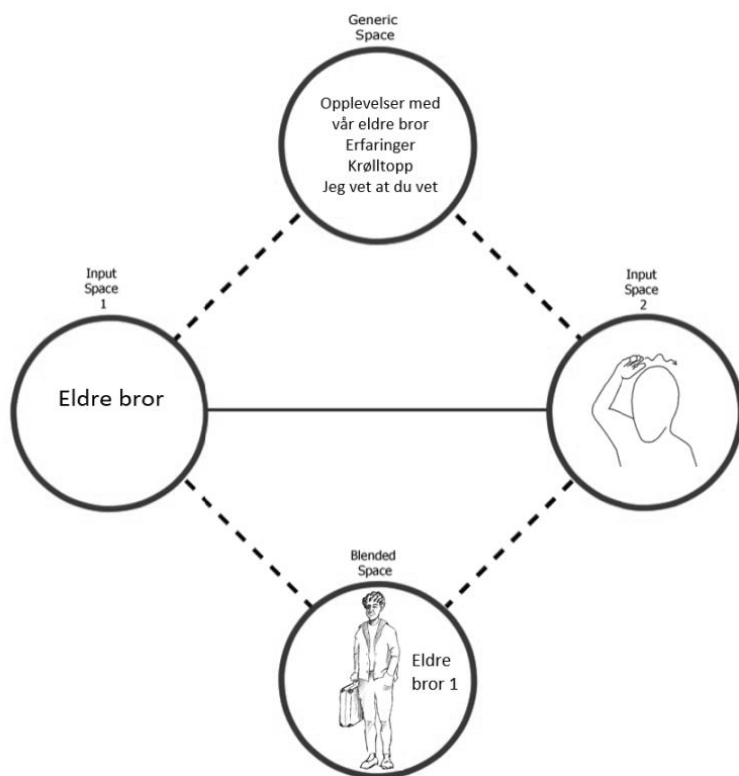
Først analyseres tegnet som refererer til en av Georgs eldre brødre. Det var stor aldersforskjell mellom familiens to eldste brødre og de tre yngste barna i familien. De to eldste brødrene var viktige personer i familien, men var reist ut for å arbeide til sjøs da Georg var liten. Når Georg refererte til den ene av de eldre brødrene (ELDRE-BROR-1), brukte han dette tegnet:

Figur 3. ELDRE-BROR-1

Figur 3 viser til en karakteristisk del av brorens utseende, nemlig hans fyldige og krøllede hår. Tegnet utføres med en flat hånd løftet opp over hodet der den føres i en bølgende bevegelse fra pannen og bakover. Uttrykket var et etablert visuelt-gestuet tegn i familien, så når Georg og de andre i familien gjorde dette navnetegnet, var det denne broren man refererte til. Prosessen starter med å ha en ide, for så å forme et uttrykk som kan skape en delt forestilling. Meningsdanningsprosessen kan følges via Fauconnier og Turners blandingmodell (1998), presentert i 2.3. Med den kan vi se tanken om det man vil formidle, som det første input, som aktiviserer utførelse av det språklige input (input space 2). Det språklige input består i å løfte opp en hånd og føre den i en bestemt bevegelse over hodet, samtidig med at man holder blikket mot den man kommuniserer med, så man intersubjektivt sikrer oppmerksomhet om uttrykket. Ut fra felles erfaringer og den sammenhengte tegnet brukes i, aktiviseres mental kunnskap (generic space) om ideen om den eldre broren. Den samlede erfaringen og kunnskapen man har om storebroren, er selvsagt langt mer enn håret, men her er det denne delen av viten man deler som er valgt som det karakteristiske trekk som tegnet viser til. Dette omtales også som pars pro toto, der en del eller et aspekt av noe representerer helheten.

Meningsdanningsprosessen som etableres når ideen om ELDRE-BROR-1 deles, kan framstilles som i figur 4 basert på modellen om konseptuell blending presentert i teoridelen:

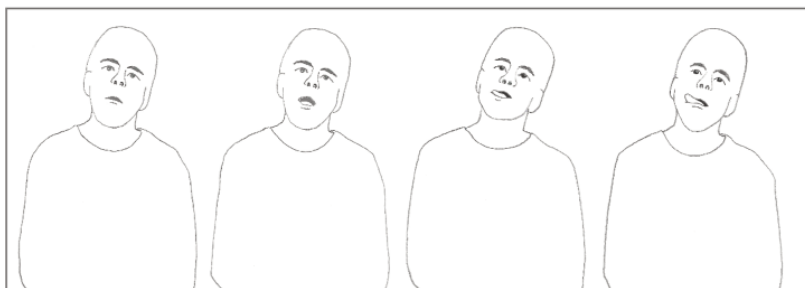

Figur 4. Blendingmodell Eldre bror 1

Å bruke dette hjemmetegnet hadde samme funksjon som bruk av brorens norske dåpsnavn. Hjemmetegnet er basert på felles erfaring om storebroren, og tegnet var etablert som en språklig fast referanse. Da Georg ble skolegutt og lærte å lese og skrive, lærte han hva brorens norske navn var. Det etablerte navnetegnet ble ikke endret av at Georg også fikk del i kunnskapen om brorens vanlige norske navn. Det etablerte tegnet for broren i Bjerklitegnspråket besto, noe som er i tråd med det Skavlan (1875) sier, om at situasjonsbestemte tegn blir konvensjonalisert og består som faste symbol (jf. 1.1).

4.2 Navnetegnet ELDRE- BROR- 2

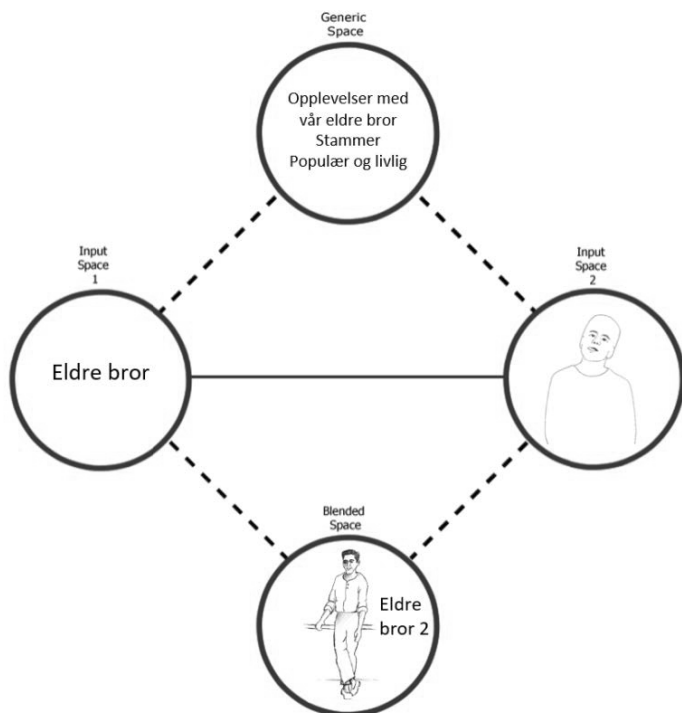
Tegnet for den andre av de eldre brødrene er et tegn uten manuell komponent, da tegnet utføres kun med hode, hodebevegelse, tungebevegelse og mimikk.

Figur 5. ELDRE-BROR- 2

Bevegelsen i tegnet er illustrert i figur 5, der utførelsen i tegnet skal leses fra venstre mot høyre. Den livlige og populære broren hadde en særegenhet, han stammet kraftig når han snakket. Visuelt kan man se ansiktet og uttrykket til en person som strever med å uttale et ord, og som stammer så mye at taleaktiviteten stopper opp. Hodet beveges litt rykkvis og bøyes lett til siden samtidig med at tungespissen kommer ut av munnen og opp til siden i en anstrengt bevegelse. Ut fra Fauconnier og Turners (1998) teori kan vi illustrere meningsdanningsprosessen i navnetegnet som i figur 6.

I en forståelsesprosess er første input i figur 6 at man tenker på og ønsker å referere til den eldre broren (input space 1, tanken på den eldre broren). Dette uttrykkes ved en språklig input (hodebevegelse, mimikk og tungebevegelse, input space 2), og utføres som en konstruert handling som viser til noe broren gjør. Den erfaringen (generic space) som man vet man deler med familien om broren, blir aktivisert og sammenhengen som mentalt skapes (blandes i en blending space), danner en forestilling om den eldre broren. Resultatet av prosessen er at mening kan bli dannet og kan deles blant dem som har tilgang til dette felles språket. Generic space inneholder mye mer enn brorens talevanske, som er det som blir framhevet i input space 2.

Figur 6. Blendingmodell Eldre bror 2

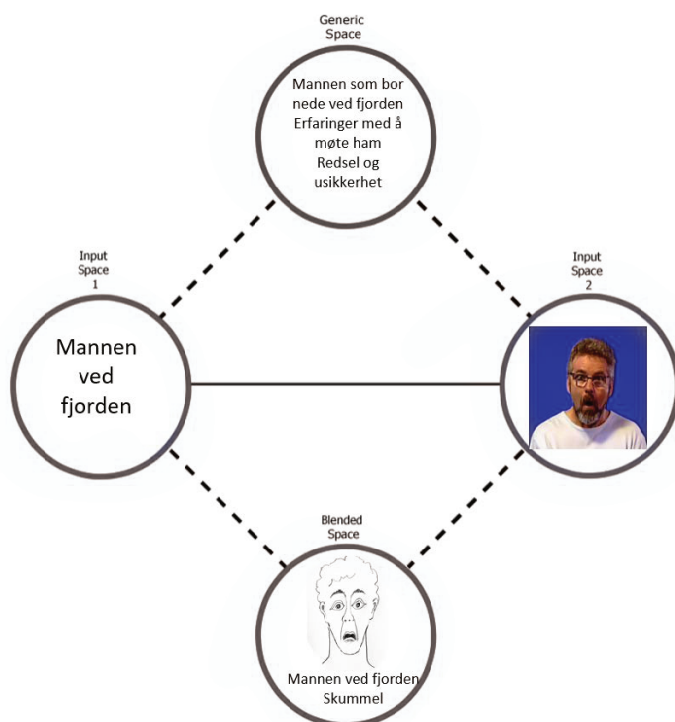
4.3 Navnetegnet *MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN*

En av naboene som bodde nede ved fjorden, var en eldre mann som brødrene kjente til, og som de møtte i flere sammenhenger nede ved naustene og fjorden. Tegnet for denne mannen er et tegn der ingen manuelle komponenter med hendene brukes, her er det kun ansiktsuttrykk og hodebevegelse som inngår ved utforming av tegnet. Utførelsen involverer en noe åpen munn og kjeve, øynene sperres opp og blikket er stirrende rett mot mottaker, samtidig med at gjentatte korte nikkende bevegelser gjøres med hodet.

Figur 7 viser et stillbilde fra et videoopptak av navnetegnet. På opp-taket (Bjerkli 2015) vises en intensitet i ansiktsbevegelse og blikkbruk. Når tegnet for nabomannen, *MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN*, filmes av Georg i 2021, viser han tegnet og kommenterer relasjonen mellom ham selv som barn og den voksne som de ikke kjente godt. Når Georg som godt voksen ser tilbake, kommenterer han at det ikke nød-

Figur 7. MANNEN-NEDE-VED-FJORDEN (Bjerkli 2015)

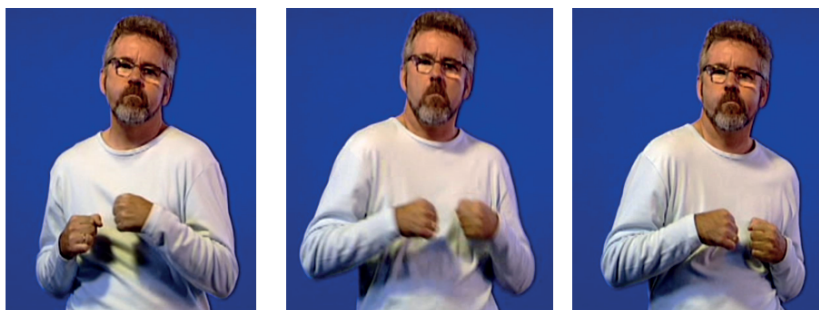
Figur 8. Blendingmodell av mannen ved fjorden

vendigvis var en person som var farlig på noe vis, men som barn opplevde han mannen som skremmende. I en blendinganalyse vil uttrykket vist i figur 7 fungere som input space 2, og har som betydning (blended space) både ideen om denne mannen nede ved sjøen og den relasjonen og opp-

fatningen barna hadde av ham (som vist i Figur 8 forrige side). Slik fungerte tegnet, og det ble gjort på en måte som fikk fram hvem man snakket om, samtidig som man fikk fram at det var en emosjonell del av uttrykket, med noe som var skremmende. Her ser vi at i blandingprosessene ligger det selektive prosesser av referanse til person og referanse til en emosjonell oppfatning av personen. Tegnet viser både til en person og en emosjonell opplevelse.

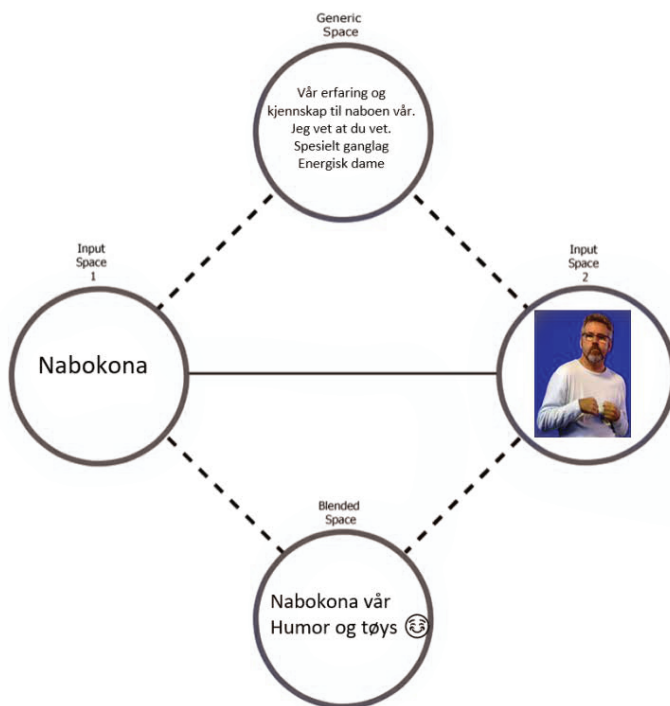
4.4 Navnetegnet NABOKONA

Når nabokona kom på besøk, kunne man på lang avstand se henne komme gående i retning Bjerkli, og man så med en gang at det var henne ved den karakteristiske måten hun gikk på. Hun gikk energisk så hoftene hennes svingte fra side til side. I familiens hverdagsliv var nabokona en av de personene som kunne ta turen opp på besøk og hun utnyttet tiden ved å gå fort og bestemt. Tegnet for denne naboen var et tegnuttrykk der hele kroppen tas i bruk. Hendene er knyttet foran kroppen og følger med i en bevegelse der skuldrene og overkroppen flyttes bestemt fra side til side i en gjentakende gående bevegelse. I Figur 9 viser Georg tegnet. Selv om føttene til Georg står i ro på bakken, gir uttrykket en klar ikonisk referanse til en person som går. Uttrykket involverer en hodebevegelse, som følger med på den side-til- side-bevegelsen som hender og kropp har.

Figur 9. NABOKONA (Bjerkli 2015)

Figur 9 er en billedserie basert på filmklippet av tegnuttrykket, som er svært komplekst i sin utforming. Vi ser hendene som er knyttet og føres foran kroppen mens de forskyves fra høyre til venstre i en gjentakende bevegelse, der også albueene følger med og forsterker gå-bevegelsen i det

Figur 10. Blendingmodell NABOKONA

ikoniske uttrykket. Albuene og overarmene følger kroppsbvegelsen ved å vekselvis være holdt inn mot kroppen og så svinge framover så en større del av tegnrommet tas i bruk. I bevegelsen er rotasjon med overkropp og hoftene med som en del av tegnuttrykket. Ansiktsmimikk og munnbevegelse inngår med en simultan utforming som er en viktig del av tegnet. Mens munnen er lukket, gjøres en ansiktsbevegelse der kinene vekselvis blåses opp og suges inn. Dette er det tegnet (input 2) som kan danne en blandingprosess til en forståelse av nabokona som haster fram med svingende hofter. Figur 10 viser blendingmodellen for tegnet.

I tegnet er det flere element som kan utvikles til en lek med språket. Georg forteller om hvordan dette tegnet kunne gjøres på en måte som kunne skape latter blant familiens barn og voksne. Man kunne for eksempel overdrive ved å gjøre en enda sterkere hoftebevegelse, eller man kunne vrikke på rompa. Å gjøre tegnet slik kunne fungere som en spøkefull beskrivelse der man kommuniserer «Se! Der nede kommer nabok-

ona». En annen del av tegnuttrykket som også kunne overdrives, var det å blåse opp og smalne kinnene. Denne munnbevegelsen kunne ytterligere forsterkes ved å stikke tungespissen mot kinnnet. Ansiktsuttrykket ble da en ytterligere forsterket referanse til en svingende bevegelse fra side til side. Figur 10 viser et utsnitt av ansiktsuttrykket med oppblåste kinn, og det er dette uttrykket som kan tilføres elementet (tungespissen mot kinnene) som gir et språklig uttrykk som kan fortolkes som språklig lek og humor. Tegnet for nabokona kunne altså blendes til å inneholde både referansen til personen og emosjonelle element. Georg kommenterer selv hvordan de gjennom slike uttrykk i hjemmetegnspråk kunne dele opplevelsen av glede og humor.

FIGUR 11. Utsnitt av tegnet NABOKONA med oppblåste kinn

I blendingmodellen for dette navnetegnet (figur 10) er det satt inn to moment som gjelder alle de fire eksemplene «vår erfaring og kjennskap til ...» og «jeg vet at du vet». Det ligger et språklig meningsdanningspotensial i at man vet at man deler kunnskap, noe som er en viktig faktor for at man kan bruke de konvensjonelle tegnene i Bjerklitegnspråket og forvissning om at man blir forstått. Denne delte kunnskapen er også basisen for det å overdrive og leke med språket som vist i dette eksemplet.

5. Oppsummerende diskusjon

Et manuelt-gestuet tegnsystem ble utviklet i en familie der det var et døvt barn i søskenflokk. Ved å analysere et utvalg tegn studeres et unikt materiale, som viser hvordan et hjemmetegnspråk kan utvikles og inngå som en del av en families språklige repertoar.

Hjemmetegnspråket ble utviklet som et språkssystem med mulighet for å uttrykke mening i den hverdagen man hadde. Erfaringer innen en felles livsverden danner grunnlaget for utformingen og forståelsen av tegnene. Hjemmetegnene som ble utviklet, kan beskrives som et funksjonelt hjemmespråk, med et vokabular på vel tre hundre tegn. Språkbruk kan fylle flere funksjoner, og denne studien har vist at man hadde mulighet for å utvikle språk som fungerte innen mange av hverdagens rutiner, med et språklig repertoar til å informere, spørre og dele humor og opplevelser knyttet til kjente tema. Oppvekst og deltagelse i praktiske oppgaver på gården ga erfaringer som kan synes i hjemmetegnspråkets uttrykk, som en del av språksymbolenes biografi.

Hjemmetegnspråket er konvensjonalisert og var i bruk innen familien i vel femti år. I intervju forteller familiemedlemmene om opplevelsen av at man innen dagliglivet fikk til å snakke om det man trengte. Det var innenfor hjemgårdsens rammer og rutiner språket fungerte. De mange gjentatte arbeidsprosessene som hverdagen krevde, var en viktig støtte for å forstå språkbruken. Om det oppstod nye tema som lå utenfor det som var forankret til hjemgårdsens livsverden, kunne det bli kommunikativt utfordrende.

Språkutvikling og språkdanning skjer innen en gitt sosiokulturell ramme. Denne studien belyser og tilfører kunnskap om sosiokulturell teori anvendt på hjemmetegnspråk (Berger og Luckmann 1966; Karlsaune 2008; Merleau-Ponty 2012). Ved næranalyse av meningsdanningspotensialet i et utvalg av tegn har vi vist hvordan hjemmetegnspråket ved å trekke inn ikoniske og etablerte tegnformer danner mening. Med Fauconnier og Turners (1998) konseptuell blendingsteori som teoretisk fundament, vises det til strukturer i uttrykk som aktiviserer mentale prosesser for å danne mening i et utvalg navnetegn. Analysene viser at det å kombinere input fra en sosiokulturell kontekst gjør at språklige uttrykk påvirket av gestuelle og ikoniske element kan blendes til meningsdanning for dem som er en del av språkfelleskapet. Blendinganalyse av et utvalg navnetegn viser at mening skapes ved at selektive integrasjonsprosesser aktiviseres av våre lagrede mentale nettverk av tidligere erfaringer og opplevelser. Dette kan gjøres samtidig som at andre trekk ved tegnet aktiviserer nettverk av informasjon knyttet til det å få fram humor og emosjonelle trekk. Brukt av sosiokulturell teori og kognitiv lingvistikk er brukt for å avdekke prinsipper for meningsdanning. Hjemmetegnspråket følger de samme prinsippene for meningsdanning som er beskrevet for

uttrykk fra konvensjonelle tegnspråk, som for eksempel bruk av ikonisitet og konstruert handling. Tegnene er komplekse og inneholder mange samtidige multimodale uttrykk.

Analysene viser hvordan en tidlig språklig utvikling kan etableres uavhengig av modalitet, og ved å bygge på tilgjengelige input. Tegnene som er analysert, er innen det som Mondada (2016) beskriver som en «complex multimodal gestalt». Med et felles språklig uttrykk er et viktig grunnlag lagt for at videre utvikling innen ens livsverden kan skje. Det denne artikkelen overordnet bidrar til, er å vise at menneskelig språkevne er sterk. Man kan innen en gruppering utvikle et språkssystem; som vist her der en familie tar i bruk den tilgjengelige manuelle og visuelle modaliteten som et døvt familiemedlem kunne anvende. Om initiativene til å bruke gestuelle-visuelle tegn støttes, kan uttrykkene utvikles til språklige symboler og språklig struktur. Georg og hans lillebror var sentrale i utformingen av dette hjemmetegnspråket. Bjerkliategnspråket ble en del av familiens språkkode, aktivt utført av barna i familien, men forstått av både voksne og barn. I likhet med Carrigan og Coppolas (2012) funn ser vi også her at det var den døde sønnen som mestret og utviklet hjemmetegnspråket mest. Utvikling av Bjerkliategnspråket oppstod uten kontakt med andre konvensjonelle tegnspråk, som for eksempel norsk tegnspråk (NTS), men ble utviklet spontant for å dekke et kommunikasjonsbehov der man tok i bruk manuelle og visuelle uttrykk. Flere av tegnene er uttrykk der bare ansiktsmimikk og hodebevegelse inngår, uten bruk av manuelle komponenter som bruk av hender og håndformer.

Norsk tegnspråk (NTS) sin historie er nær 200 år, og bruk av hjemmetegnspråk er en del av NTS sin historie. Denne studien tilfører et historisk perspektiv som angår døde personers språklige utvikling. Ved å beskrive en norsk case fra 1950-tallet kan man også framskaffe innsikt som kan gi mulige hypoteser om andre historiske hjemmetegnspråk der man mangler dokumentasjon om utforming og bruk. Analysen av Bjerkliategn gir eksempler på visuell-gestuell språkbruk som et verktøy for en språklig utvikling, og understreker betydningen av å kunne dele språk for å delta og utvikles. Med en tilgjengelig språklig kode dannes et språklig felleskap som man kan utvikle seg i.

Litteraturliste

- Berger, Peter L. og Luckmann, Thomas. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Berthelin, Rix Signe, Raanes, Eli og Torvatn, Anne Charlotte. 2023. Begrepslæring og tekstsaking i en tegnspråklig klasse – utfordringer og muligheter. I Anne Berit Emstad (red). *Samskapt kunnskap i skole og lærerutdanning. Der praksis og teori møtes*. 257–77. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berthrong, Donald J. 1965. Walter Stanley Campbell: Plainsman. *Arizona and the West*, 7(2), 91–104. <http://www.jstor.org/stable/40167151>
- Bjerkli, Georg L. og Raanes, Eli. 2021. Dataset corpus hjemmetegnspråk. [Videoopptak i studio og på Bjerklia.] NTNU: Institutt for lærerutdanning.
- Bull, Ole. 1887. *Tunghørte, Døve og Aandsvage*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri. Separattrykk af Norsk Magazin for læger, 6–7, 1887.
- Bull, Tove; Karlsen, Espen, Raanes, Eli og Theil, Rolf. 2018. Andre språk i Noreg. I *Norsk språkhistorie 2. Praksis*. Red.: Brit Mæhlum. s. 417–532, Oslo: Novus forlag.
- Börstell, Carl. 2017. Types and trends of name signs in the Swedish Sign Language community. *SKY Journal of Linguistics* (30), 7–34.
- Carrigan, Emily M., og Coppola, Marie. 2012. Mothers Do Not Drive Structure in Adult Homesign Systems: Evidence from Comprehension. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 34. 1398–1403. <https://escholarship.org/uc/item/87h5n840>
- Clark, William Philo. 1884. *The Indian Sign Language: With Brief Explanatory Notes of the Gestures Taught Deaf-mutes in Our Institutions for Their Instruction and a Description of Some of the Peculiar Laws, Customs, Myths, Superstitions, Ways of Living, Code of Peace and War Signals of Our Aborigines*. Philadelphia: LR Hamersly & Company.
- Danielsen, Anne; Larsen, Per Christian; Nesje, Monica og Ødegård, Anny. 1981. Studietur til Stockholm om Tegnspråket. *Døves Tidsskrift*, (2):4–6.
- Erlenkamp, Sonja, Guri Amundsen, Rolf Piene Halvorsen og Eli Raanes. 2011. Innledning. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 29 (1), 3–6.
- Fauconnier, Gilles og Turner, Mark. 1998. Blending as a central process of grammar: Expanded version. Conceptual Structure. I Adele Goldberg (red.) *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, 113–130.

- Frishberg, Nancy. 1987. "Home Sign". I J. Van Cleve (red.) *Gallaudet encyclopedia of deaf people and deafness*. Vol. 3. New York: McGraw Hill. 128–131.
- Goldin-Meadow, Susan. 2005. What language creation in the manual modality tells us about the foundations of language. *The Linguistic Review* 22(2–4), 199–225. DOI:10.1515/tlir.2005.22.2-4.199
- . (2011). Learning through gesture. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 2(6), 595–607.
- Goodwin, Charles. 2003. Pointing as situated practice. *Pointing*. Mahwah, N.J.: Psychology Press, 225–250.
- Greftegreff, Irene, Handberg, Tone-Britt og Schröder, Odd-Inge. 2015. Norwegian Sign Language. I Julie Bakken Jepsen, Goedele De Clerck, Sam Lutalo-Kiingi, William B. McGregor (Red.) *Sign Languages of the World*. Boston: De Gruyter Mouton. 649–676. <https://doi.org/10.1515/9781614518174>
- Horton, Laura. 2020. Seeing Signs: Linguistic Ethnography in the Study of Homesign Systems in Guatemala. *Sign Language Studies*, 20(4), 644–663. doi:10.1353/sls.2020.0022.
- John Tracy Clinic 1948. *Korrespondansekurs for foreldre med døve barn. Beregnet på barn i alderen 2-5 år. Avdeling 9*. John Tracy Clinic, Los Angeles/De døves menighet, Oslo.
- Karlsaune, Gustav Erik Gullikstad. 2008. Forskningsmiljøet som skapte «The Social Construction of Reality». *Sosiologi i dag*, 38(2). 60–85.
- KUF, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. 1996. *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Oslo: Nasjonalt Læremiddelsenter.
- . 1997. *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen: Norsk, engelsk og drama og rytmikk for døve*. Oslo: Nasjonalt Læremiddelsenter.
- Kusters, Annelie og Lucas, Ceil. 2022. Emergence and evolutions: Introducing sign language sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics*, 26(1), 84–98. <https://doi.org/10.1111/josl.12522>
- Lakoff, Georg og Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Liddell, Scott. K. 2003. *Grammar, gesture, and meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lov om folketrygd, <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-04-15-320?q=tolkehjelp>
- LURT – Lærings- og undervisningsmaterieell relatert til tegnspråk. 2003. *Digital læringsressurs - Lærings- og undervisningsmaterieell relatert til tegn-*

- språk*. Høgskolen i Sør-Trøndelag, Avdeling for lærer- og tolkeutdanning. Trondheim. [nettstedet er ikke lenger aktivt]
- Mayberry, Rachel I. 2010. Early language acquisition and adult language ability: What sign language reveals about the critical period for language. I M. Marshark & P. E. Spencer (Red.) *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education*, (2). New York: Oxford University Press. 281–291.
- Meadow, Kathryn P. 1977. Name signs as identity symbols in the deaf community. *Sign Language Studies*, (16), 237–246.
- Meier, Richard P. 2016. Sign Language Acquisition. *Oxford Handbooks Online In Linguistics*. Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935345.013.19>.
- Merleau-Ponty, Maurice. 2012. *Phenomenology of Perception*. London, Routledge.
- Mondada, Lorenza. 2016. Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. *Journal of sociolinguistics*, 20 (3). 336–366.
- Morford, Jill P. og Hänel-Faulhaber, Barbara. 2011. Homesigners as late learners: Connecting the dots from delayed acquisition in childhood to sign language processing in adulthood. *Language and Linguistics Compass*, 5(8), 525–537.
- Norsk tegnbok. 2016. Oppslagsord BALL, <https://www.minetegn.no/Tegnbok-2016/tegnorbok.php>
- Norske døves landsforbund. 1970. *Beretning fra X. Nordiske døvekongress i Bergen 1965*. Red. Thorbjørn Sander. Bergen: Døves Trykkeri.
- Opplæringslova. 1998. *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (LOV-1998-07-17-61)*. Lovdata. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-1?q=oppl%C3%A6ringsloven#KAPITTEL_1
- Pritchard, Patricia og Zahl, Torill S. 2013. *Veiene til en god bimodal tospråklighet hos døde og sterkt tunghørte barn og unge*, 2. utgave. Statped skriftserie, Statped Vest.
- Rissman, Lilia, Horton, Laura, Flaherty, Molly, Senghas, Ann, Coppola, Marie, Brentari, Diane og Goldin-Meadow, Susan. 2020. The communicative importance of agent-backgrounding: Evidence from home sign and Nicaraguan Sign Language. *Cognition*, 203, 104332. 1–20.
- Raanes, Eli. 2013. Døve på slutten av 1800-tallet - en språklig og kulturell gruppering? *Maal og Minne*, 105(1), 84–118.

- Raanes, Eli og Bjerkli, Georg Lorentz. 2015. A case study of the Development of a home sign system between two brothers. Poster-presentation. *2nd International Conference on Sign Language Acquisition, Amsterdam*.
- 2021. *Tegnspråk, spesialskolehistorie og inkludering*. Nettsted. Trondheim: ILU-NTNU. <https://www.ntnu.no/web/ilu/tegn-inkludering>
- Schröder, Odd-Inge. 2015. Navnetegn – tegn for personer og steder blant norske døve. I Alhaug, Gulbrand og Pedersen, Aud-Kirstin (red.): *Namn i det fleirspråklege Noreg*. Oslo: Novus forlag. 139–167.
- Skavlan, Sigvald. 1875. *Throndhjems Døvstumme-Institut. Program, udgivet i Anledning af Institutets 50-aarige Bestaaen*. Throndhjem: Lie & Sundts Bogtrykkeri
- Språkloven. 2022. Lov om språk (LOV-2021-05-21-42). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2021-05-21-42>
- Statped. 2017. *Utrydningstruede fortellinger*. DVD/videoproduksjon. <https://vimeo.com.ondemand/utrydningstruded/>
- Taub, Sarah. 2001. *Language from the Body: Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Torp, Arne. 2018. *Etternavna våre – fra Astrup til Åstorp*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Uchermann, Wilhelm. 1892. *De Døvstumme i Norge. Bidrag til Kjendskabet til Døvstumhedens Udbredelse, Aarsager og Sygdomsbillede, dens Forhold til de blodbeslægtede Ægteskaber, samt de Døvstummes sociale Vilkaar: tilligemed Bemærkninger om dens Erkjendelse, Forebyggelse og Behandling*. 2den del (bilag). Kristiania: i Kommission hos A. Cammermeyer.
- 1896. *De døvstumme i Norge. Bidrag til kjendskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede, dens forhold til de blodbeslægtede ægteskaber samt de døvstummes sociale vilkaar. Tilligemed bemærkninger om dens erkjendelse, forebyggelse og behandling*. 1ste del (tekst) med 118 tabeller, 2 karter, 1 kartbilag og et resumé på fransk. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag.
- Vogt-Svendsen, Marit. 1990. *Interrogative strukturer i norsk tegnspråk: en analyse av nonmanuelle komponenter i 86 spørsmål*. Doktoravhandling. Trondheim: Universitetet i Trondheim.

- Vonen, Arnfinn Muruvik. 2020. *Norsk tegnspråk: en innføring*. Cappelen Damm Akademisk 2020.
- Wessel-Berg, F. A. 1841–1847. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegial-breve for Norge 1660–1813: Fjerde Bind. 1797–1813*. Oslo: J.W. Cappelen forlag.
- Woll, Heidi (red). 1999. *Døvetolk- og døvblindetolkkyrkets fremvekst i Norge*. Bergen: Døves forlag.

Tilleggsmateriale:

Nettsted: <https://www.ntnu.no/ilu/hjemmetegnspraak>

Navnetegn: <https://www.youtube.com/watch?v=-gZmXk3J9-8>

Geit: <https://www.youtube.com/watch?v=9dnjdRpqskc>

Takk

Takk til Georg L. Bjerkli for mange års godt samarbeid om forskning og formidling av NTS, språkutvikling og hjemmetegnspråk.

Abstract

In this study, signs from a Norwegian home sign language developed in the 1950s will be analysed. This language originates in a family farm in a rural district in the northern part of Norway, where one out of five siblings, Georg Lorentz Bjerkli, was deaf. The home sign language consists of manual and non-manual signs expressed by hands, face, eye gaze and body express meaning. The home sign has been used in communication within the family in close to fifty years.

Based on written sign lists, video recordings of signs and interviews with those using and seen the language in use, two research questions are addressed: *What is the background for developing and using this home sign language? How may an analysis of name signs from the home sign system open for the cognitive understanding of meaning construction?*

By analysing a selection of the home signs, findings from this study enlighten structures of meaning construction relevant for this home sign language, but also relevant for understanding cognitive structures of language in visual-gestural languages. Doing so the study contributes with new knowledge to language use and language history.

ELI RAANES

Eli Raanes
Institutt for lærerutdanning
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU
NO-7491 Trondheim
eli.raanes@ntnu.no